

Український журналіст може бути правдивим, лише стоячи на одній позиції зі своїм народом. У цьому полягає його моральний обов'язок. Він має не лише можливість, але й обов'язок нести українському народові „свою правду“, створювати для нього адекватну картину світу, а критерієм і запорукою правильних інтерпретацій є для нього вірність національним ідеалам і загальнолюдській моралі.

Головним принципом журналістики є не об'єктивність, а правда. Критерієм правди в журналістиці є справедливість, сприйнята як дотримання норм загальнолюдської моралі й орієнтація на ідеал повноцінного національного розвитку.

Джерела та література

1. Здоровега В. Й. Теорія і методика журналістської творчості: Підручник. - 2-ге вид., переробл. і доп. - Л., 2004.
2. Різун В. В. Маси: Тексти лекцій. - К., 2003.
3. Словник української мови. - К., 1976. - Т. 7.
4. Франко І. Я. Поза межами можливого // Франко І. Я. Збір. творів: У 50 т. - К., 1986. - Т. 45. - С. 276-285.

Поступила до редакції 12.07.2007 р.

УДК 070: 340.116

Пристаупенко Т.О.

ЗМІ ТА ВЛАДА: ПРАВО НА ІНФОРМАЦІЮ

Пристаупенко Т.А. СМІ и власть: право на інформацію

Рассматриваются вопросы правовой деятельности отечественных средств массовой информации в контексте свободы слова в Украине. Анализируются взаимоотношения судебной ветви власти и представителей масс-медиа, а также судебная практика, связанная с деятельностью СМИ.

Ключевые слова: свобода слова, масс-медиа, судебная ветвь власти

Пристаупенко Т.О. ЗМІ та влада: право на інформацію

Розглядаються питання правової діяльності вітчизняних засобів масової інформації в контексті свободи слова в Україні. Подасться аналіз взаємовідносин судової гілки влади та представників мас-медіа, а також судова практика щодо розгляду справ, пов'язаних з діяльністю ЗМІ.

Ключові слова: свобода слова, мас-медіа, судова гілка влади

Pristupenko T.A. Mass media and authority: the right to information

It is considered the issues of legal activity of mass media of Ukraine in the context of freedom of speech, it is analysed the interaction of the judicial branch of authority and the mass media representatives as well as judicial practice on examination of the cases relating to mass media activity.

Key words: the freedom of speech, the mass media, the judicial branch of authority

Останні події нашої новітньої історії продемонстрували неперехідне явище: Україна отримала унікальний шанс поставити владу на службу кожному громадянину, збудувати справедливу та цивілізовану європейську державу. Яку шанують і цінують її власні громадяни і до якої з повагою ставляться у світі. Щоб це стало реальністю, а не черговими красивими гаслами, новий уряд розробив політику, яка будуватиметься на зрозумілих усім принципах: чесності, відкритості, патріотизмі, професійності та ефективності. Основний її пріоритет - вільна людина у справедливій державі. Найвищі цінності - людський розвиток і гідність, духовність і свобода, рівність і солідарність, громадянське суспільство та демократія, єдність і правова держава, міжнаціональна і міжконфесійна злагода, взаємна повага і толерантність, справедливість і добро.

Відповідно до цих принципів та політики нового уряду необхідна тісна взаємодія та взаєморозуміння усіх трьох гілок влади та такого потужного соціального інституту демократичного суспільства, як засоби масової інформації, або четвертої влади.

Основними напрямками нової інформаційної політики повинні бути: неухильне забезпечення принципів свободи слова, висловлення поглядів, безперешкодного доступу громадян до інформації, політичного плюралізму, недопущення будь-яких рецидивів політичної цензури та перешкоджання професійній діяльності журналістів, входження суб'єктів інформаційного простору України до світової системи інформаційного обігу та створення конкурентоспроможного національного інформаційного продукту. Для досягнення цього забезпечуватиметься:

- оптимізація державного управління інформаційною сферою в контексті європейських демократичних стандартів;
- недопущення концентрації та монополізму національних суб'єктів інформаційного простору;
- створення суспільного мовлення як невід'ємної складової існування громадянського суспільства;
- реалізація програми роздержавлення ЗМІ та створення відповідної законодавчої бази з урахуванням дотримання прав та соціальних гарантій працівників інформаційної сфери;
- створення законодавчої бази в частині встановлення відповідальності за намагання здійснення протизаконного контролю, встановлення цензури у ЗМІ;
- сприяння впровадженню у діяльність ЗМІ принципів системи саморегуляції, та прозорості редакційної політики;
- забезпечення ефективного захисту інтелектуальної власності та авторських прав.

Тобто йдеться про нові підходи у взаєминах з журналістами та ЗМІ сьогодишньої влади. І вони принципово інші, як заявив, зокрема, тодішній віце-прем'єр-міністр України. Микола Томенко на одній із зустрічей з представниками мас-медіа [5]. За його словами, нова влада не вимагає, а просить журналістів дотримуватись основних принципів журналістики, бути чесними та об'єктивними. Якщо колишня влада опозиційних та критично налаштованих до неї журналістів позбавляла права на професію, а інколи навіть вбивала, то нинішня їх уклінно просить дотримуватися основних принципів журналістики, бути чесними, об'єктивними та незаангажованими. Журналісти під час критики навої влади також не повинні забувати надавати слово і її представникам для пояснення своєї позиції.

А на VII Європейській міністерській конференції „Інтеграція та різноманіття: нові рубежі європейської політики у сфері засобів масової інформації та комунікації", яка проходила у Києві 10-11 березня 2005 року, Президент України Віктор Ющенко наголосив, зокрема: „Ми готові розв'язувати проблеми інформаційного простору України, який має бути відкритим. Люди хочуть знати правду. Ми представимо нову інформаційну політику - незалежну і конкурентну. Влада не переслідуватиме українських журналістів, а журналісти мають писати правду" [3]. На цій конференції була ухвалена Політична декларація, три резолюції - „Свобода слова та інформації у кризовий час", „Культурне розмаїття і плюралізм мас-медіа за умов глобалізації", „Права людини і врегулювання у сфері ЗМІ", а також „План дій на майбутнє". Була прийнята також Резолюція щодо активізації співробітництва між Україною та Радою Європи у галузі мас-медіа.

План дій щодо ЗМІ в Україні передбачає приведення українських законів у відповідність з критеріями Ради Європи, ратифікацію Україною Євроконвенції з прикордонного телебачення, забезпечення прозорості та незалежності роботи Нацради з питань телебачення і радіомовлення, приведення видавничої діяльності державних ЗМІ до стандартів роботи незалежних мас-медіа, розвиток приватних ЗМІ в Україні, а також співробітництво з українськими неурядовими організаціями, що працюють у галузі мас-медіа.

Під час „круглого столу" „Європейські журналістські стандарти: які уроки для України" голова Комітету Ради Європи з питань медіа Кароль Якубович ще раз підкреслив важливість для українських ЗМІ європейських норм права щодо діяльності журналістів, права на інформацію, свободу слова, гармонізації українського законодавства з нормами Ради Європи, Євроконвенції, діяльності Євросуду [4].

У цьому контексті надзвичайно важливими бачаться партнерські взаємовідносини вітчизняної судової гілки влади та засобів масової інформації щодо права на інформацію. Адже в контексті важливих завдань, передбачених новим урядом щодо діяльності ЗМІ, не менш кардинальні проблеми були поставлені й перед судовою гілкою влади. Зокрема, в частині Програми уряду „Судова реформа" підкреслюється, що незалежна та ефективна судова влада є однією з найфундаментальніших складових кожної демократичної держави.

Основним гарантом верховенства права є об'єктивний, неупереджений та незалежний суд.

Незважаючи на певний прогрес, судова реформа проводилася повільно та непослідовно, оскільки не була розроблена Концепція та не визначені системні підходи. Відсутність досконалої та справедливої, судової системи в Україні унеможливує досягнення правової визначеності у соціальних та економічних взаємовідносинах.

Уряд докладє всіх зусиль для того, щоб сприяти прискоренню побудови в Україні нової системи судочинства.

Для цього необхідно:

- створити чітку систему судової юрисдикції;
- з метою забезпечення захисту прав людини і громадянина, прав та законних інтересів юридичних осіб у відносинах з органами державної влади та органами місцевого самоврядування створити систему ефективного адміністративного судочинства;

- ширше застосовувати принципи спеціалізації та територіальності судочинства;
- ініціювати публічне обговорення питання доцільності існування військових судів;
- затвердити нові процесуальні норми судочинства, які забезпечили б прозорість, неупередженість та всебічність судового процесу, незалежність судді у прийнятті рішення;
- забезпечити належне фінансування судової влади;
- з метою підвищення загальної кваліфікованості суддівського корпусу, а також престижності самої посади судді створити комплексну систему підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації суддів;
- запровадити відповідно до закону прозору процедуру добору суддів на конкурсній основі;
- удосконалити систему дисциплінарної відповідальності суддів;
- з метою звільнення судів від надмірної завантаженості спростити процедуру розв'язання деяких спорів та розгляду незначних правопорушень;
- затвердити чіткі процесуальні правила, які б надавали громадянам можливість оскаржувати бездіяльність суддів, зокрема у випадках, коли незаконно приховуються заяви до суду, затягується розгляд справи чи підготовка судового рішення;
- обмежити адміністративні повноваження голови суду;
- розмежувати функції здійснення правосуддя від організаційного та матеріально-технічного забезпечення судового процесу;
- запровадити надання безоплатної правової допомоги людям з низьким рівнем достатку;
- забезпечити прозорість судових рішень шляхом запровадження механізму оприлюднення судових рішень через інтернет та іншими засобами з дотриманням при цьому вимог статті 32 Конституції України;
- зобов'язати Державну судову адміністрацію запровадити реєстр судових рішень із створенням відповідної бази даних та забезпеченням у встановленому законом порядку доступу до неї;
- удосконалити систему виконання судових рішень.

17 липня 1997 року Верховна Рада України ратифікувала приєднання України до Європейської конвенції з прав людини (Конвенцію про захист прав людини і основних свобод), а 2 вересня 1997 року отримала ратифікаційні грамоти Ради Європи. З цього часу цей важливий документ (він був підписаний державами-членами Ради Європи ще 4 листопада 1950 року, а з 3 вересня 1953 року вступив до дії) став частиною законодавства України, а всі владні структури мають дотримуватися в своїй діяльності норм цієї конвенції та тих протоколів до неї, які Україна теж підписала та ратифікувала.

Засобам масової комунікації присвячена насамперед стаття 10 Євроконвенції:

Кожен має право на свободу висловлювання своєї думки. Це право включає свободу дотримуватися своєї думки, отримувати і розповсюджувати інформацію та ідеї без втручання з боку державних органів і незалежно від державних кордонів. Ця стаття не перешкоджає державам вводити ліцензування радіомовних, телевізійних чи кінематографічних підприємств.

Здійснення цих свобод, яке накладає обов'язки та відповідальність, може бути пов'язано із формальностями, умовами, обмеженнями і штрафними санкціями, які передбачені законом та необхідні у демократичному суспільстві в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності чи громадського спокою, з метою запобігання безпорядків та злочинності, захисту здоров'я і моральності, захисту репутації чи прав інших осіб, запобігання розголошенню інформації, яка отримана конфіденційно, чи забезпечення авторитету та непристрасності правосуддя.

Як бачимо, ця стаття носить дуальний характер: з одного боку, проголошується низка журналістських свобод, які уряди країн, що підписали Конвенцію, мають дотримуватися, з іншого - перераховуються випадки, коли владні структури мають право втручатися в діяльність засобів масової комунікації. По-перше, дається тлумачення права на свободу думки. За текстом ст. 10, це право включає не тільки свободу дотримуватися своєї думки, тобто не переслідуватися за свої переконання, але також можливість вільно отримувати і розповсюджувати інформацію та ідеї. Останнє положення захищає як права журналіста на безперешкодне отримання та розповсюдження інформації, так і права аудиторії. Причому важливий і принциповий момент полягає в тому, що, по-перше, державні органи не мають права перешкоджати цій діяльності, а по-друге, вона може мати транскордонний характер. При цьому автори конвенції не встановлюють жодних умов щодо того, хто саме може брати участь в розповсюдженні інформації. Відтак, це може бути пересічний громадянин країни, що бере участь у Конвенції. Таке положення повністю виключає можливість дозволяючого режиму в журналістиці. Дійсно, за буквою і духом Євроконвенції з прав людини, для занять журналістикою відсутні обмеження щодо отримання спеціальної освіти та щодо надання будь-яких посвідчень або дозволів на цю діяльність.

Але дуальний характер ст. 10 виявляється в тому, що в ній також перераховується низка конкретних випадків, коли втручання держави в журналістську діяльність цілком виправдано. Перший такий випадок міститься у ч. 1 ст. 10 Конвенції. Він дозволяє (саме дозволяє, а не примушує вводити державне ліцензування діяльності підприємств Ш;В галузі радіомовлення, телебачення та кінематографії. Отже, хоча цим вводяться визначені обмеження на розповсюдження інформації, але для друкованих ЗМІ тут міститься позитивний момент. А саме для початку видання друкованої продукції необхідно пройти не ліцензування, яке носить дозволяючий характерна лише зареєструвати його. Причому жодних обмежень під час реєстрації щодо тематики видання чи інших моментів, які не підпадають під загальні обмеження ст. 10, не повинно бути.

Частина 2 ст. 10 повністю присвячена викладу різних обов'язків, умов і обмежень, які можуть бути покарані. Причому в тексті частини 2 міститься лише один, спосіб покарання: штрафні санкції. Тобто ст. 10 всебічно розглядає процес масової комунікації і поряд зі свободами мас-медіа передбачає їх відповідальність перед окремими, особами і суспільством в цілому. Проте обмеження свобода діяльності медіа можуть бути пов'язані лише з шістьма моментами, а саме:

- захист інтересів національної безпеки, територіальної цілісності чи громадського спокою;
- запобігання злочинності;
- захист здоров'я та моральності;
- захист репутації чи прав інших осіб;
- запобігання розголошенню інформації, яка отримана конфіденційно;
- забезпечення авторитету та безпристрасності правосуддя.

Важливо підкреслити, що запроваджувати ці обмеження можна лише за двох додаткових умов:

1) вони повинні бути передбачені національним законодавством та 2) бути необхідними в демократичному суспільстві.

Звичайно, все це було б красивими словами та гаслами, якщо б не існувало конкретного механізму щодо дотримання Євроконвенції. І такий механізм є, і він постійно діє. Мається на увазі діяльність Єврокомісії та Європейського суду з прав людини. Їхні рішення носять обов'язковий характер для всіх країн, які ратифікували конвенцію, а відтак і для України. Причому Євросуд організовує свою практику на підставі прецеденту, тобто якщо вже було рішення за аналогічною справою прийнято Європейським судом, то національні суди мають ним керуватися. На жаль, на практиці в нашому судочинстві це не завжди відбувається. Українські судді побічно знайомі з рішеннями Євросуду і не часто застосовують їх у своїй практиці. Відтак можна стверджувати, що в нашій державі відбуваються порушення Європейської конвенції з прав людини.

У цьому контексті цікаво і важливо підкреслити, що на статтю 10 посилаються навіть суди тих країн, де Європейська конвенція не є частиною національного законодавства. Так, суддя Апеляційного суду Великої Британії під час розгляду справи „Рада графства Дербішир” наголосив: „Стаття 10 не включена до англійського внутрішнього права. Проте вона може бути застосована, щоб допомогти розв'язати деякі невизначеності нашого права... Навіть, якщо загальне право є визначеним, суди повинні, де це є необхідним, розглядати, чи не порушує Велика Британія статтю 10” [1, с.5].

У цьому контексті важливо нагадати, що аналогічні положення статті 10 є і в інших міжнародно-правових документах і, таким чином, діють у демократичних країнах світу. Так у ст. 19 Загальної декларації прав людини (проголошена резолюцією Генасамблеї 10 грудня 1948 року) підкреслюється, що „кожна людина має право на свободу переконань і вільне їх вираження; це право включає свободу безперешкодно дотримуватися своїх переконань і свободу шукати, отримувати і розповсюджувати інформацію та ідеї будь-якими засобами і незалежно від державних кордонів” [2, с 17]. Частина 2 та 3 статті 19 цієї Декларації вказують на деякі обмеження використання цього права: 2) При здійсненні своїх прав і свобод кожна людина може підлягати лише таким обмеженням, які встановлені законом виключно з метою забезпечення безпеки, незалежного визнання та поваги прав і свобод інших людей та задоволення вимог моралі, громадського порядку та громадського благоустрою в демократичному суспільстві. 3) Здійснення цих прав і свобод у жодному випадку не заперечує цілям та принципам ООН.

Стаття 19 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права (ратифікований резолюцією Генасамблеї ООН від 16 грудня 1966 року, вступив у дію 23 березня 1976 року) наголошує:

„Кожна людина має право безперешкодно дотримуватися своєї думки.

Кожна людина має право на вільне висловлення своєї думки; це право включає свободу шукати, отримувати і розповсюджувати будь-яку інформацію та ідеї незалежно від державних кордонів усно, письмово чи у пресі, а також за посередництва художніх форм вираження чи іншими способами за своїм вибором.

Користування передбаченими у частині цієї статті правилами накладає особливі обов'язки і особливу відповідальність. Тому воно може бути пов'язано з деякими обмеженнями, які, проте, мають

бути встановлені законом і бути необхідними: а) для поваги прав чи репутації інших осіб; б) для охорони державної безпеки, громадського порядку, здоров'я чи моральності населення" [2, с.281].

Повертаючись до діяльності Євро суду, необхідно підкреслити, що Суд під час винесення рішення керується не лише положеннями статті 10, а й іншими нормами Євровокенції. Зокрема, такі статті, як 8, 9, 10, 11, 15, 16, 17, також стосуються діяльності преси. Так, Суд змушений знаходити баланс між положеннями ст. 8, що гарантує право на недоторканість приватного життя (це питання сьогодні особливо актуальне в Європі, зважаючи на загибель принцеси Діани), і статтею 10, що гарантує право на вільне отримання і розповсюдження інформації. Причому суд, як до речі, й американські суди, розрізняє втручання в приватне життя та критику посадових діячів і приватних осіб. Для посадових осіб кордони подібного втручання преси в їх життя та критики (часто навіть такої, що не засновується на фактах) набагато ширше, бо вважається, що, погодившись на високі посади, вони добровільно дають згоду на те, щоб їх слова і вчинки підлягали ретельному розслідуванню з боку ЗМІ. Суд, як це було неодноразово підкреслено в його рішеннях, вважає, що політики мають достатньо способів впливати на відповідальність мас-медіа і доведення до громадськості своєї точки зору, крім судового втручання, і тому в більшості випадків під час конфліктів між мас-медіа та політиками Суд встає на бік преси. Інакше може порушитися право громадськості контролювати уряди своїх країн. А це право більш вагоме, ніж право окремих урядовців на недоторканість свого приватного життя чи захист від несправедливої критики. Відтак, ті судові санкції національних судів щодо захисту посадових осіб від критики мас-медіа приречені на скасування в Європейському Суді, а країни - на осуд за порушення статті 10 Євровокенції.

Євросуд у своїх численних рішеннях констатував „видатну роль, яку преса відіграє у правовій державі" („Кастеллс проти Іспанії", вирок від 23 квітня 1992 р.; „Торгейрсон проти Ісландії", вирок від 25 червня 1992 р.) [1, с. 178, 182]. Суд вважає, що ця подвійна роль - „постачальника інформації та громадського охоронця" („Лінгенс проти Австрії", вирок від 8 липня 1986 р.; „Обсервер" і „Гардіан" проти Об'єднаного Королівства" (Справа про книгу „Ловець шпигунів"), вирок від 26 листопада 1991 р.) [1, с. 152, 170-1711 - потребує особливих привілеїв та особливих обов'язків ЗМІ перед суспільством. Обов'язок преси полягає у поширенні інформації та ідей, які становлять громадський інтерес" („Санді Тайме" проти Об'єднаного Королівства", вирок від 26 квітня 1979 р.; „Обсервер" і „Гардіан" проти Об'єднаного Королівства", вирок від 26 листопада 1991 р.). Тобто завдання преси - розповсюджувати таку інформацію, а право громадськості - отримувати її. Причому при розгляді концепції роботи преси Суд категорично заперечив положення про те, що завдання медіа - давати інформацію, а інтерпретувати її повинен читач" [1, с 171], відхиливши американську модель журналістики, вставши на бік європейської моделі. Причому, якщо інформація стосується питань, що мають громадський інтерес чи пов'язані з якимось політичним діячем, то вона має особливий захист („Лінгенс проти Австрії", вирок від 8 липня 1986 р.; „Обершпік проти Австрії", вирок від 23 травня 1991 р.). Тобто Євросуд вважає, що „свобода преси надає громадськості один з найбільш ефективних засобів формування щодо ідей та поведінки її політичних лідерів. Зокрема, мас-медіа надають можливість політикам прокоментувати інформацію, яка цікавить громадську думку, а також спонукають кожного брати участь у вільних політичних дебатах, що є однією з основ концепції розвитку демократичного суспільства" („Кастеллс проти Іспанії", вирок від 23 квітня 1992 р.). Обмеження прав преси в цих випадках не повинно бути, оскільки це може „заважати журналістам здійснити свій внесок в загальне обговорення питань щодо життя суспільства" [1, с 179].

Важливо також наголосити, що Європейський Суд неодноразово підкреслював, що „стаття 10 Конвенції захищає публікацію інформації та ідей, які є протиправними та шокуючими". Свобода самовираження, як вказано в частині 1 ст. 10, є однією з основ демократичного суспільства і однією з невід'ємних умов його розвитку. Згідно з частиною 2, це стосується не лише інформації чи ідей, які доброзичливо сприймаються і вважаються необразливими чи нейтральними, але й образливих, шокуючих, провокаційних. Такі норми плюралізму, терпимості, широти поглядів, без яких не існує демократичне суспільство" („Хендісайд проти Об'єднаного Королівства", вирок від 7 грудня 1976 р. „Лінгенс проти Австрії", вирок від 8 липня 1986 р.) [1, с 139].

У контексті партнерських та прозорих взаємостосунків засобів масової інформації та судової гілки влади важливо підкреслити, ідо в рішеннях Євросуду існують особливі вимоги до інформації щодо судових справ та судових слухань. Вони регулюються вимогами частини 2 етапі 10 Конвенції про „Захист репутації чи прав інших осіб" та забезпечення авторитету та неупередженості правосуддя". Захист прав інших осіб регулює стаття 6 цього документу, яка передбачає право людини, що звинувачується у злочині чи бере участь у судовому процесі, на визнання її прав „у справедливому і гласному процесі незалежним і неупередженим судом у розумний термін". Стаття 6 також підкреслює, що „у демократичній державі преса і громадськість можуть бути недопущені до будь-якої частини судового процесу в інтересах захисту моральності, громадського порядку чи національної безпеки, коли це вимагається в інтересах неповнолітніх чи для захисту приватного життя сторін, а

також під час тих обставин, коли упередження громадськості може завадити правосуддю". Проте, як неодноразово відзначали і євро комісія, і Європейський суд, судочинство повинно бути гласним. Це необхідно, бо „гласність процесів сприяє захисту сторін від необ'єктивності суддів" („Справа Аксена", звіт від 14 грудня 1981 р.) крім того, „у поєднанні з публічним оголошенням вироку гласність судочинства дозволяє інформувати громадськість, зокрема через пресу" [1, С.19]. Хоча в окремих випадках Суд виступив за проведення закритих слухань, коли сторони були згодні з цим, а зацікавленість громадськості була не дуже високою.

У цьому контексті варто наголосити ще на одному надзвичайно важливому рішенні Євросуду, яке було зроблене у 1979 р. („Санді Тайме" проти Об'єданого Королівства", вирок від 26 квітня 1970 р.). Було підкреслено наступне: „Той факт, що суди не можуть функціонувати у вакуумі, є загально визнаним. Вони є форумом для вирішення спорів, однак це не означає, що не можна попередньо обговорювати спірні питання будь-де ще - чи то у спеціалізованому журналі, пресі взагалі чи просто у суспільстві. Більше того, оскільки медіа не повинні переступати межі, встановленої задля незалежного відправлення правосуддя, їх обов'язок - давати інформацію про питання, які розглядалися судом, таким чином, як і про інші сфери життя суспільства. До функцій засобів масової інформації надавати інформацію додається також право громадськості на отримання цієї інформації" [1, с. 103]. Саме у цій справі Євросуд зазначив, що під час вирішення питання щодо надання можливості пресі висвітлювати судові процеси необхідно співвідносити статтю 10 і статтю 6 Євровоконції. Стаття 6, як вже було підкреслено, гарантує особам, які притягнуті до судової відповідальності, дотримання їх громадських прав та обов'язків, „право на справедливий та відкритий розгляд у межах розумного терміну незалежним та неупередженим судом, створеним відповідно до закону... Преса та відвідувачі (аудиторія) можуть не допускатися до зали засідань протягом усього періоду розгляду справи або якоїсь його частини з метою збереження моральних засад, громадського порядку або державної безпеки у демократичному суспільстві, якщо цього вимагають інтереси малолітніх або захист конфіденційності особистого життя, або коли, на думку суду, розголос справи може зашкодити неупередженості правосуддя" [1, с.58].

Короткий огляд деяких справ Європейського суду щодо діяльності ЗМІ, взаємостосунків преси та судової гілки влади дає підстави стверджувати, що Суд у своїй практиці постійно підкреслює роль мас-медіа як охоронця громадських інтересів у демократичній державі. Відтак завдання ЗМІ полягає в інформуванні аудиторії про все те, що викликає громадський інтерес у соціумі. Суд неодноразово наголошував, що журналісти не зобов'язані доводити істинність та правдивість своїх оціночних суджень, що представники влади будь-якого рангу повинні цілком нормально сприймати критичні виступи преси на свою адресу, вони повинні бути більш відкритими щодо критики ЗМІ, аніж інші пересічні громадяни, що не можна забороняти друкувати інформацію, яка вже була оголошена чи надрукована, навіть якщо вона порушує національну безпеку, що право на інформацію має пріоритет над правом збереження таємниці судочинства, що журналіст має право не розкривати джерела своєї інформації, що людина має право отримувати будь-яку інформацію, яку їй хочуть повідомити, що расистські та нацистські висловлювання, що ображають релігійні почуття людей, перебувають під захистом статті 10.

На думку Євросуду (а ці положення є також обов'язковими для національних судів країн-членів Ради Європи), важлива місія ЗМІ щодо інформування аудиторії з питань, що викликають інтерес у суспільстві, вимагає свободи преси та вільної журналістської діяльності. Це положення також у повній мірі стосується і опозиції. Межі допустимої критики політичних діячів та уряду набагато ширші, ніж пересічних громадян. Проте представники судової влади більш захищені від критики ЗМІ, ніж державні чиновники. Від відповідача не можна вимагати, щоб він доводив правдивість оціночних суджень, заяв тощо, які відображають громадську думку чи засновані на чутках. При розгляді справ про наклеп необхідно звертати увагу на те, чи не викликана наклепницька заява провокаційною заявою позивача.

І це є необхідними умовами дотримання свободи слова в Україні. Особливо до недавнього часу, коли ця проблема в нашій державі набула гостроти, коли порушувалися права журналістів, була запроваджена політична цензура, здійснювалися замахы на життя представників ЗМІ. У лютому 2001 р. Європейський Союз виступив із заявою про ситуацію зі свободою слова в Україні, в якій наголосив, що треба гарантувати журналістам можливість працювати в безпечних, захищених і вільних від залякування умовах.

На жаль, сьогодні необхідно визнати, що наші вітчизняні суди не завжди застосовують у своїй діяльності норми Євровоконції з прав людини, зокрема рішення Європейського Суду. Проте вже є випадки, коли деякі суди почали керуватися окремими нормами Конвенції і використовувати рішення Євросуду. Зокрема, справа „Лінгенс проти Австрії" була застосована колегією в цивільних справах Миколаївського облсуду при розгляді касаційної скарги на рішення Первомайського міського суду від

8 травня 2000 р. (у цивільній справі за позовом П. до К.) та редакції газети „Заповіт Леніна" про захист честі, гідності та ділової репутації.

Стаття 10 Євроконвенції була також застосована Шевченківським райсудом м. Києва при розгляді справи за позовом ДАТ „Чорноморнафтогаз" до редакції „Української інвестиційної газети" про захист честі, гідності та ділової репутації і відшкодування моральної шкоди (від 20 листопада 2000 р.); Радянським районним судом м. Києва 25 жовтня 2000 р. у справі ОП „Азовське морське пароплавство" проти редакції газети „Зеркало недели", О.П., В. Д. та Г.М. Аналіз цих справ представлений у щорічній доповіді Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини Ніни Карпачової, присвяченій дотриманню прав і свобод наших громадян, за 2001 рік.

Відтак посилання на те, що в українській судовій системі немає прецеденту (тобто не можна використовувати рішення Євросуду) не є правомірним. Так, починаючи з 1999 р. керівники Верховного Суду України неодноразово заявляли під час своїх інтерв'ю та на нарадах, що в Україні прецедент вже є, він діє, особливо в адміністративному праві та й інших галузях права теж.

У форматі вищесказаного йдеться не лише про знання та застосування представниками судової гілки влади норм та стандартів Європейської Конвенції та Європейського Суду, а також й про певну поведінку та роботу вітчизняних журналістів під час судових процесів. Ще раз наголосимо, що гласність судового процесу - одна з конституційних засад здійснення правосуддя. Це є правовою підставою для того, щоб судові процеси, як правило, були відкриті для преси і громадськості. Виняток можуть складати лише справи, де судові засідання в інтересах неповнолітніх чи з передбачених в законі інших причин проводяться в закритому режимі, про що суддя попередньо ухвалює своє рішення. Однак рішення чи вирок по справі, що слухалася в закритому процесі, суддя оголошує публічно.

Особливо важливо забезпечення гласності й широке інформування громадян про хід кримінальних процесів, коли держава формулює й підтримує звинувачення проти фізичних осіб.

Цікавим є досвід і інших країн із сталою демократією, де саме до кримінальних процесів преса виявляє більше прискіпливості з метою гарантувати належну поінформованість суспільства про те, що відбувається в залі суду, коли однією із сторін виступає держава.

І навпаки, цивільні справи визнаються більш приватними, особливо в частині дозволу на здійснення фото-відео-телезйомки, і під сторін залежить, чи хочуть вони пустити телекамери в зал під час розгляду їх справи, хоч подані до суду документи - позови тощо - вважаються публічними. За традицією, в країнах англосаксонського права не застосовуються технічні засоби фіксації зображень учасників кримінального процесу (лише малюнки).

Українське право не містить в собі заборони на розповсюдження об'єктивної інформації загального характеру про факт судового процесу.

Однак для детального оприлюднення події, процесу чи фіксації відео-кіно- технічними засобами ходу чи фрагментів ходу судового процесу необхідна згода всіх учасників процесу.

Тож питання про можливість застосування кіно-відеоапаратури в ході судового розгляду справи суддя вирішує під час засідання за клопотанням сторін чи інших учасників процесу і з урахуванням їх ставлення.

Така згода не вимагається для здійснення аудіозапису в залі суду.

Слід пам'ятати, що судовий процес (цивільний чи кримінальний), з одного боку, чітко врегульована законом процедура, з іншого інтенсивна інтелектуальна праця учасників процесу (судді, адвоката, прокурора). Тож хаотичне пересування в залі суду представників ЗМІ, використання ними різної техніки заважає, відволікає і зрештою може вплинути на якість судочинства.

Стосовно конкретизації подій, доказів, їх оцінки по конкретних кримінальних чи цивільних справах на сторінках преси чи по каналах мовлення, діють загальні заборонні положення, суть яких в цілому зводиться до того, що надмірна деталізація або упереджені суб'єктивні коментарі на сторінках преси чи в телерадіосфері можуть завдати шкода правам чи законним інтересам осіб (фізичних чи юридичних), порушити презумпцію невинності, в той чи інший спосіб вплинути на суддів і через них на суть рішення/вироку, що має бути ухваленим.

Журналісти, що працюють у жанрі судового репортажу, мають добре усвідомлювати головні правові ризики, які існують і про які слід пам'ятати, аби уникнути власних судових проблем. Це можливі порушення:

- презумпції невинності особи,
- права особи на справедливий і об'єктивний суд,
- недоторканності приватного життя.

Багато репортерів, які працюють над висвітленням ходу судових процесів, часом забувають, що і для чого вони роблять. Замість того, щоб об'єктивно і професійно поінформувати про все, що відбувається в залі суду і залишити на розсуд читачів/глядачів робити свої висновки, дозволяють собі коментарі та оцінку подій і поведінки учасників; процесу в залі суду, передаючи замість інформації про

конкретні факти/подію свої враження від них. Крім того, що це непрофесійно, воно ще несе в собі ризик позовів з приводу тих оцінок.

Деякі друковані засоби масової інформації, перебуваючи стороною цивільного процесу (як правило - відповідачем) за позовами до них з передбачених в законі підстав, інформують своїх читачів про факт заявленого до них позову, не особливо переймаючись тим, наскільки це читачам цікаво.

Правова проблема може виникнути, коли одночасно з таким інформуванням чи замість нього газета на своїх сторінках вдається до нових нападок на позивача, користуючись своєю перевагою засобу масової інформації, наївно сподіваючись в такий спосіб захистити себе чи залякати іншу сторону.

Без наміру заперечити взагалі право газети на таку тактику з урахуванням в кожному разі конкретних обставин хотілося би викласти кілька загального характеру застережень.

Якщо газета професійно подала матеріал, базуючись на фактах, а не чутках, має відповідні докази того, про що інформувала своїх читачів, однак зачепила чиїсь права або інтереси, потрібно, з одного боку, з розумінням поставитися до права тієї особи (фізичної чи юридичної) відмежуватися від поширеної інформації і захищати його в суді, а з іншого почати готуватися гідно відстоювати в судовому процесі свою позицію.

Якщо публікацією, що стала предметом судового позову до вас, ви планували розпочати серію, наприклад, критичних чи навіть викривальних матеріалів, однак після першої чи перших з них отримали позов, тут доцільно утриматися від публікації решти до закінчення розгляду справи судом.

Є декілька причин, чому в інтересах газети так слід робити:

1) в ході судового розгляду справи вам можуть стати відомими факти чи обставини, які піддадуть сумніву поширену інформацію, але яких ви не знали, розпочинаючи публікації, а вони є суттєвими для вирішення питання можливої відповідальності газети. Утримавшись від подальших публікацій, ви зможете запобігти негативним наслідкам для газети в майбутньому;

2) засоби масової інформації зобов'язані подавати інформацію об'єктивно. Перебування в стані нехай судової, але суперечки з позивачем не може не вплинути на тон чи характер викладу та подання матеріалу про позивача.

Поширюючи упереджено інформацію про свого процесуального противника, журналіст дає підстави, перш за все, своїм читачам думати, що цим прагне звести з ним свої рахунки за його позов до себе або вплинути в такий спосіб на суд.

І те, й інше може свідчити про невпевненість представників ЗМІ також стати підставою для нових позовів. Відповідно до цього необхідно підкреслити важливість обізнаності наших представників ЗМІ в галузі вітчизняною та міжнародного інформаційного законодавства, застосування їх норм безпосередньо в практичній діяльності. Щодо цього варто відзначити, що у контексті важливих напрацювань рішень Ради Європи та Євросуду розроблене і впроваджене в дію останнє вітчизняне законодавство щодо ЗМІ. Зокрема, йдеться про Закон України „Про внесення змін до деяких законодавчих актів України з питань забезпечення та безперешкодної реалізації права людини на свободу слова” (квітень, 2003 р.). Враховуючи норми міжнародного права, європейські стандарти взаєностосунків влади та ЗМІ, були зроблені відповідні зміни до Кодексу України про адміністративні правопорушення, Законів України „Про інформацію”, „Про державну підтримку засобів масової інформації та соціальний захист журналістів” та Декрету Кабінету Міністрів України від 23 січня 1993 р. „Про державне мито”. Сюди можна також віднести й окремі положення законів „Про телекомунікації” (2003 р.); „Про захист суспільної моралі” (2003 р.); „Про внесення змін до Закону України „Про рекламу” (2003 р.); „Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо встановлення відповідальності за порушення законодавства про друковані засоби масової інформації” (2003 р.), окремі норми Кримінального Кодексу України - статті 170 („Перешкоджання законній діяльності професійних спілок, політичних партій, громадських організацій”, 171 („Перешкоджання законній професійній діяльності журналістів”), 176 („Порушення авторського права і сумісних прав”), 182 („Порушення недоторканості приватного життя”), 387 („Розголошення даних досудового слідства або дізнання”); окремі норми Цивільного Кодексу України - статті 288 („Право на свободу”), 289 („Право на особисту недоторканість”), 299 („Право на недоторканість ділової репутації”), 302 („Право на інформацію”) та ін.

Партнерські взаєностосунки судової гілки влади та ЗМІ, повага до найвищого принципу демократії - права на інформацію будуть надійнішою запорукою довіри громадян до вітчизняної правозахисної системи, судівського корпусу, представників ЗМІ.

Джерела та література

1. Європейська конвенція з прав людини. Свобода вираження поглядів: Довідник з українського та європейського інформаційного законодавства / Укл. В. Ф. Іванов. Ю. Є. Зайцев. - К.: Центр вільної преси, 2002.
2. Права людини: Міжнародні договори України, декларації, документи. - К.: Юрінформ, 1992.
3. Урядовий кур'єр. - 2005. - 11 березня.
4. Урядовий кур'єр. - 2005. - 12 березня.
5. Урядовий кур'єр. - 2005. - 16 березня.
6. Большакова О. Правове регулювання участі телерадіоорганізацій у висвітленні виборчого процесу. - К., 2005.
7. Бондар Ю. Свобода слова: українська мірка. - К., 2004.
8. Глушко О. Журналістське розслідування. Історія, теорія, практика. - К., 2006.
9. Іванов В. Ф. Законодавство і журналістика: становлення правової бази в Україні і світовий досвід. - К.: Школяр, 1997.
10. Іванов В. Ф. Механізм доступу до інформації (зарубіжний досвід) // Вісн. Киш. ун-ту. Сер. Журналістика. - 1997. - Вип. 5. - С 24-34.
11. Інформаційне законодавство: Збірник законодавчих актів у 6 томах. - К., 2005.
12. Інформаційне законодавство України: Науково-практичний коментар. - К., 2006.
13. Інформаційні технології: нормативна база. - К., 2005.
14. Карпенко В. Інформаційна політика та безпека: підручник. - К., 2006.
15. Кузнєцова О. Професійна етика журналіста. - Львів, 2005.
16. Маніпуляції у ЗМК та технології протидії. - К., 2003.
17. Москаленко Л.З. Теорія журналістики. - К., 2000.
18. Офіційний переклад нормативних актів Євросоюзу в сфері інформаційно-комунікативних технологій. - К., 2002.
19. Петрова П., Ситцовой В. Правничі засади діяльності журналістів України. - К., 1999.
20. Приступенко Т. О. Правові основи діяльності ЗМІ. - К., 1998.
21. Приступенко Т. О. Право і журналістика. - К., 2000.
22. Приступенко Т. О. Правові засади функціонування сучасних засобів масової комунікації України. - К., 2000.
23. Приступенко Т. О. Теорія журналістики: етичні та правові засади діяльності ЗМІ.- К., 2004.
24. Прохоров Е. Правовые и этические нормы и журналистике. - М., 2004.
25. Різун В. Основи журналістики у відповідях та заувагах / Київ. нац. університет ім. Тараса Шевченка. - К., 2004.
26. Типові правила акредитації працівників засобів масової інформації та незалежних журналістів при органі влади. - К., 2007.

Поступила до редакції 17.08.2007 р.